

Az idő elkoptathatja a műnt?

Az ÖRKÉNY SZÍNHÁZ immár hivatalos játszóhellyé vált STÚDIÓJÁ nak második bemutatóját eredetileg szintén Bagossy László rendezte volna. Ezért készítette el Ari-Nagy Barbarával **EÖRSI ISTVÁN** könyvének színpadi adaptációját. De (az Örkény Színház kényszerű programváltozása miatt) az EMLÉKEZÉS A RÉGI SZÉP IDŐKRE című előadást végül Polgár Csaba állította színpadra Znanenák István főszereplésével. BÍRÓ KRISTÓF írása.

Eörsi István – ahogy könyvének előszavában mondja – legalább egy évtizedig próbálta rábíri magát arra, hogy megírja a börtönéveit. A huszonöt éves **Eörsit** 1956 decemberében tartóztatták le, majd másodrendű vádlottja lett a Péterfy utcai kórház Domonkos (ma Cházár András) utcai részlegében folyó ellenállással kapcsolatos pernek. Egyrészt segített Angyal Istvánnak a rölapok előállításában, „amelyek a szovjet csapatok kivonulását és a törvényes Nagy Imre-kormány visszaállítását követelték”¹, másrészt itt szerkesztette Obersovszky Gyula és Gáli József az *Élünk* című illegális lapot, amelynek **Eörsi** is a munkatársa volt. Később Angyal István ügyét leválasztották a perről – Obersovszky és Gáli ügyét eleve máshol tárgyalták –, így **Eörsi** elsőrendű vádlottá vált. A bíróság öt év börtönre ítélte, majd a büntetését a legfelső bíróság felfemelte nyolc évre. Végül 1960-ban amnesztiával szabadult.

Eörsi – ahogy az *Emlékezés a régi szép időkre* előszavában mondja – 1986-ban érezte úgy, hogy ha nem írja meg a könyvét, akkor „az anyag kisiklik” a kezéből. „A halottak, akik közé féltem lelátogatni, bejelentették, hogy fogytán a türelmük. A Kádár János nével fémjelzett rendszer pedig, amely harminc éven át megingathatatlanak tetszett, a mállani kezdő vakolat alól kivillogtatta rettenetes repedéseit. Úgy véltem, hogy egy korszak végén különösen időszerűvé válik eredetének felmutatása, annál is inkább, mert legfantasztikusabb vívmánya a kollektív felejtés volt, melyet kezdetben brutális, később barátságos eszközökkel kényszerített ki.”

Eörsi könyve először 1988-ban jelent meg szamizdatban, majd 1989-ben az első legális kiadásra is sor került, amit 2006-ban követett egy újabb. Az *Emlékezés a régi szép időkre* megírása-

¹ **Eörsi István** könyvéből az alábbi kiadás alapján idézünk: **Eörsi István:**

Emlékezés a régi szép időkre. Napra-Forgó Kft. [1989] 228 o.

Znamenák István *Foto: Gordon Eszter*

sa után 30 évvel nyilván már más foglalkoztatta Bagossy Lászlót és Ari-Nagy Barbarát, amikor Eörsi szövegének alig tizedéből előadást szerkesztettek. Ők nem egy korszak végén szegültek szembe a felejtéssel, mint egykor Eörsi. Egyáltalán, mintha kevésbé érdekelné őket a történelem, mint a feldolgozott könyv szerzőjét. Amiről az író hosszú fejtegetéseket kerekít, abból legfeljebb egy-egy utalás kerül bele az előadásba. Például Eörsi nemcsak szellemesen, hanem részletesen, elemző módon beszél a letartóztatásának körülményeiről. Azon az 1956. decemberi napon a Nagybudapesti Központi Munkástanács ülésére igyekezett. De az építómunkás székházban „feltűnt, hogy milyen sok fiatalember lófrál a lépcsőházban. Jónéhányan biliárdoztak is, éppen vasárnap reggel! ... Ha már ilyen szokatlan órán buzgólkodnak, gondoltam, igazán beletalálhatnának egyszer-kétszer a lukba.” Később kiderül, hogy ezek a furcsa fiatal emberek valószínűleg titkosrendőrök lehettek, hisz „fél tizenegyig összegyűjtötték mindazokat, akik befutottak a Munkástanács ülésére, és nem fordultak sarkon a biliárdbajnokok láttán.”

Az előadásból kimaradnak például azok a szövegek, amelyek a Munkástanács szerepét részletezik. Az ugyan elhangzik, hogy „a Nagybudapesti Központi Munkástanács az előző nap titkos határozatot hozott arról, hogy 48 óras országos sztrájkot hirdet”, így Eörsi biztos volt abban, hogy „történelmi események tanúja lesz” a nyilvános ülésen, ahová azon a napon tartott. (Eörsi „az Írószövetség Forradalmi Bizottságának” a „Munkástanácsba delegált összekötője” volt.) De arról már nem hallunk az előadásban, hogy

„a Nagybudapesti Munkástanács két-három hét alatt kettős hatalmat hozott létre, erőszakszervezetek nélkül, szüntelen végveszélyben. Az egyik oldalon egy [Kádár vezette] bábkormány, a szovjet szuperhatalom védőszárnyai alatt biztonságosan újjászerveződő hatalmi apparátussal; a másikon egy szabadon választott testület, amelyet a lakosság túlnyomó többsége szívvel-lélekkel, sőt tettekkel is támogat. Álmélkodva láttam, hogyan építik ki a munkások Magyarországon még sosem látott demokratikus szervezeteiket, és miképp próbálnak, a sztálinizmustól megundorodva ... egy öngazgatáson alapuló, pluralista szocializmust megvalósítani.” Emiatt van történelmi jelentősége a Munkástanács betiltásának és az ülésre érkezők letartóztatásának. A „kettős hatalom” felszámolásában, illetve a Kádár-kormány hatalmának meg erősítésében ez döntő fordulat volt.

Eörsi történetének – és fejtegetéseinek – történelmi, társadalmi kontextusa nagyrészt ugyan kimarad az előadásból, de hangsúlyosan szerepel benne mindennek a morális tartalma. Az ugyanis elhangzik, hogy bár „a vereséget kikerülhetetlennek” látta Eörsi, mégis örült „a sztrájknak és a radikális munkásvezetők előretörésének”. Majd így folytatja: „A bennem lappangó moralista feltehetően vigaszt merített abból, hogy akadnak emberek, akik egy bukásra kárthatott közösség szószólóiként nem cselekedeteik közvetlen esélyeit és személyes következményeit mérlegelik, hanem azt teszik, amit szívük parancsol”. Eörsi börtönéveinek történetében is alapvetően ezt a morális példát látják az alkotók, és ezt eme-

Znamenák István *Fotó: Gordon Eszter*

lik az előadás középpontjába. (Miközben elhagyják **Eörsi** önironikus megjegyzését, amit a börtönversei kapcsán tesz, hogy azok „keményebb, megalkuvásmentesebb, a szenvedőkkel szolidárisabb embert mutatnak, mint amilyen valójában” volt.)

A cselekvésképtelen helyzetben való cselekvés példája áll tehát az Örkény Színház Stúdiójában látható *Emlékezés a régi szép időkre* középpontjában. De az is fontos, hogy ebben a morális példaállításban nincs semmi példázatoság vagy bármifajta pátosz. Ezt leginkább azzal érik el az alkotók, hogy az előadás (és az alapjául szolgáló szövegtankönyv) felerősíti a könyvet átszövő ironikus hangnemet (ami ugyan nem határozza meg **Eörsi** szövegét, de fontos összetevő benne): ebbe az irányba mozdítja az előadás hangulatát a hosszabb elemző fejtegetések elhagyása, a helyettük kiemelt érdekes események, illetve megfogalmazások.

Ez a „stílus”-kérdés mind a könyvben, mind az előadásban fontos szempont. Mondhatnánk azt is, hogy a pontosság helyett inkább az érdekességre tör a színházi adaptáció, de ezzel valójában az emberi stílusra irányítja a figyelmet. Ugyanis például **Eörsi** részletesen leírt letartóztatásából az előadás azt emeli ki, ahogy kiabálni kezdett az utcán: „**Eörsi István** író vagyok, értesítsék az Írószövetséget, a családomat”. De ebben az író szerint a „stílus” volt tetten érhető, ami joggal keltette fel másnap a kihallgatását végzők érdeklődését. „A Hivatalt, bármilyen legyen is, szívem mélyébe rejtett vagy akár nyilvánított nézeteimnél, de még kárhozatos tetteimnél is

jobbán érdeklő magatartásom *stílusa*” – írja **Eörsi** könyvében. „Csak a stílusból következtethet az állam arra, hogy alattvalóvá faraghatja-e az állam az állampolgárt. Az alattvalót az jellemzi, hogy konfliktushelyzetben, ha ez meghaladja a magánszféráját, lemond a döntés jogáról, sőt igényt sem tart erre a jogra. E lemondás lehet rezignált, öncsaló vagy cinikus, járhat szellemi vagy anyagi kárpótlással – az állam, ha már maga mögött hagyta a brutális elnyomás stádiumát, ígéretések, nyílt vagy burkolt fenyegetések és jutalmak, továbbá teherbírását próbára nem tevő szabadságjogok szövevényes hálójába fogja állampolgárait az említett cél érdekében.”

Ez a szövegrészlet az Örkény Színház Stúdiójában is hangsúlyosnak tűnik, ugyanis az előadás leginkább erre az autonómiáját őrző emberi magatartásra fókuszál. A szövegválogatáson túl ezt hangsúlyozza Polgár Csaba egyszerű hatásokra törekvő rendezése és Znamenák István játéka is. Az előadás tulajdonképpen az egykori Shure Stúdió előterében kezdődik. Ide lép ki Znamenák István, szólítja meg közvetlenül a nézőket. A könyv első mondata megadja az előadás alaphangját is: „1956 december 9-én megcsókoltam anyámat...”, és azt ígértem, hogy ebédre hazaérek. Ígéretemet némi késéssel váltottam be, 1960 augusztus 20-án érkeztem haza... A szóban forgó ebéd időközben elhűlt.” Erre az iróniára Znamenák egyszerű, közvetlen, némileg játékos beszédmódja is ráerősít. Ez a csendesebb részekben keserű, sőt tragikus tapasztalatok közvetítésére is alkalmas, ugyanakkor mindvégig egyfajta magabiztosságot is sugall, amely csakis az ér-

tékek biztos tudatából fakadhat. Így Znamenák játéka lényegében mindvégig azt képviseli, ami **Eörsi** szövegében is a legfontosabb.

A színész néhány mondat után beinvitálja a stúdióterbe a nézőket, hogy ne állva hallgassák végig az egész történetet. Később ropit is oszt köztük, hogy még oldottabbá tegye a helyzetet. Így természetes, hogy megkéri az egyik nézőt, hogy olvassa fel **Eörsi** egyik versét, amely a tárgyaláson is előkerült. Sőt a felkért néző a bírónő szavait is idézi. Persze nem teng túl az effajta interakció, a közönség közvetlen megszólítása egyszerűen csak azt teszi lehetővé, hogy különösebb feszélyezettség nélkül kerüljenek szóba kényes emberi helyzetek.

Bár az *Emlékezés a régi szép időkre* morális példaállítás, szóba kerülnek az emberi hibák is. Így kerül elő például **Eörsinek** 1953-ban Sztálin halálára írott verse, amelyre azon nyomban József Attila-díjat kapott, pedig még kötete sem jelent meg. A vers nem szerepel a könyvben, de az előadásban elhangzik – méghozzá egy hordozható zenejátészó közvetíti a slágerízű, bombasztikus megzenésítését. Ebben nemcsak a hangszerelés, hanem az „átszellemült” éneklésmód is igazi elriasztó erővel bír. Mindez egy politikai-emberi botlás ékes, de ma már mulatságos példájává válik.

Hasonlóan az emberi botlásokra utal az is, hogy az előadásban (elsősorban a szövegválogatással teremtett arányok miatt) hangsúlyosabbá válik a magánéleti szál, mint a könyvben. Szóba kerül például az is, hogy a főhős miképp kényszerítette abortuszra Verát, későbbi feleségét, két gyermekének anyját. De a család nem válik sem a könyvben, sem az előadásban börtönbeli eszményképpé. Idézi az előadás főhőse is a levelet, amelyet az ítélet súlyosbítása után írt neki a felesége: „Most legalább félreérthetetlenül a tudomásunkra jutott, amit amúgy is sejtettünk, hogy nagyon nehéz idők várnak ránk. Én azt tudom, hogy akármilyen nehezek is lesznek ezek az idők, mi ketten sohasem fogunk egymásban csalódnunk.” De mindehhez keserű kommentárokat fűz a Znamenák játszotta főhős: „Vera ígéretének rám eső részét szabadulásom után nem váltottam valóra. Én csillapíthatatlan sóvárgások rabja lettem, ő pedig négy évnyi megfeszített létezés után azt hitte, hogy végre lazíthat, elengedheti magát. Viszonylag hamar beleszerettem valakibe, aztán poligám természetem is elszabadult. Ő – legalábbis velem – nem bírt kompromisszumokban élni.” Az előadásban már nem hangzik el, amit mindehhez még **Eörsi** hozzáfűz: „Noha még egyszer férjhez ment, és legnagyobb boldogságára kislánya is született, nem szabadulhatok a kínzó gondolattól, hogy rejtelmes betegségét és korai halálát, legalábbis részben, a tönkrement kapcsolatunk által kiváltott több éves lelki megrázkódtatás okozta.” Később az előadásban is kiderül az, amit maga Vera mesél el egy beszélőn, amikor azt hiszi, hogy amnesztiát kap a férje, „hogy egy ideig kapcsolatot tartott fenn egy férfival, akinek nagy szüksége volt órá. E kapcsolatnak több mint egy éve vége, miattam nem bírta tovább csinálni”.

Az előadás alkotói nem törekedtek teljességre **Eörsi** könyvének színrevitelek. Elsősorban a személyes, emberi vonatkozásokat emelték ki. Például felvillantják **Eörsi** beszerzésének kísérletét is (amit a könyv részletesebben mesél el). Egy nap a börtönparancsnok azt kérdezte **Eörsitől**, hogy még ugyanúgy kommunista-

nak vallja-e magát, mint a tárgyaláson. Az igenlő válasz után azt kérte tőle, hogy akkor viselkedjen a börtönben is kommunista-hoz méltóan. Közben **Eörsi** azon gondolkodott, hogy miképp térhetne ki az ajánlat elől. „Az az érzésem támadt, hogy a brutális visszautasítás tovább ronthatna a helyzetemen; másrészt már akkor is tudtam, hogy aki a kisujját nyújtja a belügyi szerveknek, annak vállból leharapják a karját.” Végül azt találta mondani az alezredesnek, hogy „nyilván nem arra gondol, hogy akkor viselkedem kommunista-hoz méltó módon, ha besúgó leszek”. Szerencsére ezután már nem akarta beszervezni őt senki.

Ugyanakkor az előadás nem adja a börtönének teljes krónikáját (még az se derül ki pontosan, hogy mikor, hol raboskodott **Eörsi**), nem beszél sokat a benti életéről, épp csak felvillant néhány érdekes alakot azok közül, akikkel **Eörsi** találkozott (a könyvben részletes jellemzések és kibontott történetek olvashatók, és a rabok közötti vitákról is sok szó esik). És legfőképpen nem közvetíti az előadás **Eörsi** társadalmi, történelmi fejtegetéseit. (Kádárról is csak két érdekes anekdotát mesélnek el, miközben **Eörsi** elmélyült fejtegetésbe kezd arról, hogy „nem áll példa nélkül a magyar történelemben” „Kádár uralkodói életútja a megvetett árulótól a haza atyjáig”).

Az előadás végén szintén Kádár kerül szóba, amikor a főhős felidézi azt, hogy „1989-ben az Írószövetség közgyűlésének egyik szünetében a kiváló költőné értetlenségének adott hangot, hogy 30 év után Kádár Jánost tetemre hívják Nagy Imre hullájához. Meghökkenésem meghökkentette. Létezik az etikában elévülés? Ha az idő elkoptathatná a bűnt, valamint a felejtés és a megszokás hatályon kívül helyezhetné a felelősséget, akkor nem lehetne tragédiát írni.”

Emlékezés a régi szép időkre

ÖRKÉNY ISTVÁN SZÍNHÁZ, STÚDIÓ

Eörsi István azonos című könyvének felhasználásával a szöveget szerkesztette:

Bagossy László és Ari-Nagy Barbara

Látvány: **Izsák Lili**

Zene: **Matkó Tamás**

Dramaturg: **Ari-Nagy Barbara**

Rendező: **Polgár Csaba**

Eörsi István szerepében: **Znamenák István**

Külön köszönet: **Zsigmond Emőke, Ficza István, Bíró Kriszta, Kókai Tünde, Sütő Anna, Takács Nóra Diána, Máthé Zsolt, Nagy Zsolt, Vajda Milán, Mazura János**

Bemutató: **2016. október 21.**